

AHISKA TÜRKLERİNİN BİTMİYEN GÖÇÜ

UNENDING MIGRATION OF MESKHETIAN TURKS

Khalida DEVRISHEVA *

Öz

Ahıska Türkleri, bugün hâlâ vatanısız yaşamak zorunda bırakılan tek Türk topluluğu olarak bilinmektedir. Günümüzde dünyanın dokuz ülkesinde, dördüncü kuşak olmak üzere, darmadağın bir şekilde hayat mücadelesini veren, hâlâ vatan topraklarına döneme hakkı tanınmayan belki de tek halktır. Oysaki bu halk büyük bir imparatorluğun uzantısıdır. Ahıska Türklerinin yüzyıllarca anavatanları olarak kalan Ahıska bölgesi, 1828 yılında, Osmanlı'dan koparılarak Rus işgali altına girmiştir. Stalin rejimi döneminde bölge halkı, Türk oldukları ve Türkiye'ye yakın oldukları gerekçesiyle iki saat içerisinde anavatanlarından koparılarak, Orta Asya'ya sürgüne gönderilmiştir. Stalin'in zulmüne uğramış halklar arasında günümüzde sadece Ahıska Türkleri sürgün hayatını devam ettirmekte ve vatanlarına geri dönememektedirler. Hatta Ahıska Türkleri, 1944 yılından sonra üç kez daha sürgüne uğramışlar ve şu an dünyanın dokuz ülkesinde: ABD, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Rusya, Kuzey Kafkasya, Ukrayna ve Gürcistan'da büyük maddi ve manevi zorluklara karşı karşıya kalarak, hayati bir sınırdan geçmektedirler.

Anahtar Kelimeler

Ahıska-Ahıska Türkleri-Sürgün-Göç-Fergana Olayları-SSCB-Türkiye.

Abstract

Meskhethian Turks is known as the only Turkish community still forced to live stateless. Today, in nine states of the world, the fourth generation, they are perhaps the only community, who are struggling to survive and still not allowed to return to their homeland. However, these people are an extension of a great empire. The Ahıska region, which had been the motherland of the Ahıska Turks for centuries, was taken out of the Ottoman Empire in 1828 and became under Russian occupation. During the Stalin regime, people within the region, within two hours from their homeland, were sent to exile in Central Asia on account of the fact that they are of Turkish origin and being close to the border with Turkey. Among the people who have been subjected to Stalin's persecution, only Meskhethian Turks today continue their exile and do not return to their homeland. In fact, the Meskhethians have been exiled three times since 1944, and now they are facing huge material and spiritual difficulties in the nine countries of the world: USA, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Russia, North Caucasus, Ukraine and Georgia.

Keywords

Meskhethian-Meskhethian Turks-Departation-Migration-Fergana Events-Soviet Union-Turk.

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, kdevrisheva@pau.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6474-8788>

Gönderim Tarihi: 08.07.2018
Kabul Tarihi: 03.12.2018

Giriş

Rus işgaline kadar Anadolu Türklüğünün ayrılmaz bir parçası olan Ahıska Türklerinin anayurtları, günümüz Gürcistan Devleti'nin toprakları içinde yer almaktadır (Seferov 2008: 396). Başka adı ile Meskheti¹/Meskhetya², Güney Gürcistan'da (Akalsikhe (Ahıska)) ülkesi diye bilinen, Tiflisin 150 km. batısında yer alan Akalsikhe şehridir. Türkiye'nin kuzeydoğu sınırlarına sadece 12 km. uzaklıkta bulunan Ahıska bölgesi Ardahan, Çıldır ve Posof ile ortak bir sınıra sahiptir (Badalov 2014:11).

Türklerin Ahıska dediği şehre, Gürcüler, Sa-mskhe, Akhalsikhe, Sa-Atabago gibi isimler kullanılmaktadırlar. Bunlardan Sa-mskhe "Meskhi yurdu", Akhalsikhe "Yeni kale", Sa-Atabago "Atabek yurdu" anlamına gelmektedir (Babayev 2017: 502).

Dede Korkut Kitabı'nda "Ak-Sıka" (Ak-Kale), 481 yılında "Akesga" adıyla anılan Eski-Oğuzlar beldesi, Gürcüce "Yeni Kale" anlamına gelen "Ahal-Tsihen" in Türkçe şeklidir. Ayrıca, "Aksıka" kelimesini Ahıska civarındaki kavimler "Ahıska", "Akhır-Kıska" ve "Ak-sıka" şeklinde telaffuz etmektedirler (Ganiyeva 2012: 178).

Ahıska Türklerinin anavatanları olan Ahıska bölgesindeki varlıklarının tarihçesi çok eskidir. Bazı görüşlere göre, Ahıska Türklerinin siyasi varlığından ancak geç dönemlerde söz edilebildiği vurgulanırken etnik açıdan bölgedeki Türk varlığının milattan öncelere dayandığı ifade edilmektedir (Güzeloğlu 2017: Güzeoğlu 17). Ayrıca, Ahıska Türklerinin tarihiyle ilgili yapılan çalışmalar, etnik kökenlerinin Türk boyu Kıpçaklara dayandığını göstermektedir. Kendileri gibi ataları Kıpçaklar da, Rusların sürgününe maruz kalmış ve bunun neticesinde Ahıska'ya yerleşmişlerdir. Ancak Ahıska'ya yerleşen ilk Türk boyu Kıpçaklar değildir. Onlar buraya gelmeden önce de Ahıska, asırlar boyunca birçok Türk boyu tarafından "vatan" olarak kullanılmıştır. Rus baskısından kaçan Kıpçakların Ahıska'ya yerleşme faaliyeti, Gürcü krallarının daveti üzerine yapılmıştır. 12. yüzyılda iki büyük göç dalgası neticesinde Ahıska'ya yerleşen Kıpçaklar, bölgede 1268-1578 yılları arasında "Atabey Yurdu" adıyla kendilerine ait özel idarelerini kurmuşlardır (Üren 2016: 7-8).

1578 senesinde Osmanlı Devleti'nin Gürcistan'ı fethetmesinden sonra bölge tamamen Türk yurdu olmuştur. 250 yıl Osmanlı idaresinde kalan Ahıska, coğrafi, kültürel ve demografik olarak Anadolu'nun doğal uzantısı olmuş ve Osmanlı kayıtlarında Ahıska Vilayeti olarak geçmiştir. 1828'de Rus işgalinden sonra Rusya'nın Osmanlı Devleti ile Kafkasya Türkleri arasında bir güvenlik kordonu oluşturmak politikasıyla Ermenileri bölgeye yerleştirmesi neticesinde bölge genelinde çoğunluk Ermenilere geçmiştir (Zeyrek 2001: 41).

¹ Ahıska'nın tarihine kısaca göz atacak olursak, Ahıska ve çevresi tarihte Mesketya olarak bilinmektedir. Tarih kaynaklarında, bölgeye bu ismi veren "Mesk/Meskh/Meskheil Massaget" kavminden bahsedilse de kavmin menşei hakkında açık bilgiler verilmemektedir. Bu topluluk bölgeye adını bırakmış ve başka kavimler içinde eriyerek kaybolmuş olmalıdır (Güzeloğlu 2017: 17). Mesk kavmi, Nuh Nebi oğlu Yafes'in oğlu ve Oğuz'un pederi Mesek'ten gelen Masagetlere dayanır (Z. V. Togan 1981: 410).

² Ahıska'dan sürgün edilen Türkler, Rusya ve Orta Asya'da (Türki Meshetintısı) adıyla anılmışlardır. 1989'da Özbekistan olaylarından sonra, basında yine (Türki Meshetintısı) gibi başlıklar göze çarpmıştı. Herkes Ahıskalılara (Türki Meshetintısı) diyordu, ama gerçekten Türki Meshetintısı Ahıska Türkleri miydi? Her şeyden evvel buna açıklık getirmek gerekir. Gerek Meshet, gerekse Ahıska birer yer adıdır. Gürcüler, Ahıskalılara hala "Sizler, Osmanlı tarafından baskı ile İslamlaştırılmış, Türkleştirilmiş, dönme Gürcüleriniz" gibi ifadeler sarf etmektedirler. Ahıskalıların bölgeden sürgün edilmesinin ardından, Ahıskalıların Gürcü ve Mesh/Mesket toplumu olduklarını ortaya atanlar sürgündeki Ahıska Türklerinin aklını karıştırmaya çalışmışlardır (Badalov 2014:11).

Ahıska bölgesinin Çarlık Rusya işgali altında geçen doksan yıllık hayatı, acı ve zülüm ile doludur. Rus idaresine baş eğmek istemeyen bir çok Ahıska Türkü, evlerini terk ederek, sınırı geçmişlerdi. Anadolu'ya gelen bu Ahıskalılar, Ağrı, Çorum, Hatay ve Bursa bölgelerine yerleşmiştir. Anavatanlarında boş kalan toprakları, ev, mal ve mülkleri ise Rus, Gürcü ve Ermeni nüfusuna verilmişti. Bölgeyi hiçbir şekilde terk etmeyen ve burada kalanlar ise, Rus baskısı altında yaşamaya devam etmişler. Rus işgal yıllarını yaşayan ve tüm gerçekleriyle anlatan görgü tanıklarının anlattıklarına göre, Rus Çarlığı ve İhtilal sonrasında Rusya'nın başına gelen Bolşevikler, Ahıska Türklerinin milli duygularını daima bastırmaya çalışmış ve eziyet etmiştir. Onların Türkiye'den uzak tutan ve her türlü ilişkisini takip eden Ruslar, Ahıskalıları "Demir Perde" arkasında yaşamaya terk etmişlerdi (Bayramov 2001: 22, 32).

Bolşevik iktidarı döneminde, II. Dünya Savaşı yıllarına kadar Ahıska Türkleri hiçbir şekilde askere alınmıyordu. Ancak savaşın başlaması ile 40.000 civarında insan, Almanlarla savaşmak üzere silâh altına alınarak Kuzey Kafkasya cephesine gönderilmişti. Geride kalanlar ise kız, gelin ve yaşlılar dâhil olmak üzere Rusların ileri planlarını hayata geçirecek Ahıska-Borcom demiryolu inşaatında çalıştırılmıştı (Bayramov 2001: 35).

Bilindiği üzere, Rusya'da gerçekleşen Bolşevik İhtilali'nden sonra, bölgede "Stalin Devri" başlamıştır. Bu dönemde, 1936 ve 1952 yılları arasında 3 milyona yakın insan, Güney Kafkasya'dan Sibiryaya ve Orta Asya'ya sürülmüştü. Ahıska Türkleri de bir tehdit olarak görüldükleri için bu sürgüne tabi tutulmuşlardı.³ 1 Kasım 1944 tarihinde Ahıska Türklerinin yaşadıkları altı bölge, Sovyet askerleri tarafından bloke edilmiş, 15 Kasım günü ise tam anlamıyla bu halkın kara günü olmuştur (Amelin 2014: 111). Ahıska Türklerinin Orta Asya'ya sürülme emri Stalin'in direktifi doğrultusunda İçişleri Bakanlığı Milliyetler Komiseri L. Beriyan tarafından kaleme alınan 24 Temmuz 1944 tarihli kararla duyurulmuştu (Meylahs 2011: 3). Bölgeden 100.000'e yakın Ahıskalı sürgüne gönderildi. Ahıskalılarla birlikte, Kürt, Terekeme / Karapapak ve Hemşin de sürülmüştür (Gupta 2006: 148). Ahıska Türklerinin bu insan dışı sürgünü hem Sovyetler Birliği'nde hem de uluslararası kamuoyunda çok az duyulmuştur (Osipov 1994: 37). Bölgede Türklere kalan mal, mülk ve toprakları, buraya göç eden Ermeni ve Gürcülere dağıtılmıştı (Zeyrek 2008: 12).

Kış mevsiminin başlangıcında yük vagonlarına bindirilen binlerce insan, soğuk ve açlıkla boğuşarak Orta Asya bozkırlarına doğru amansız bir yolculuğa çıkmaya zorlanmışlardır (Aliyev 2012: 7). Acımasız soğuk ve insafsız açlık sonucunda binlerce insan Orta Asya'ya ulaşmadan can vermiştir. İnsanlık adına yüz kızartan bu facia, Sovyet ve dünya kamuoyundan yıllarca saklanmıştır (Derviş-Devrisheva 2016: 828).

Ahıska Türklerinin sürgünü 14 Kasım 1944 yılında başlamıştı. Sürgünün esnasında yol aldıkları bölgelerde de kış mevsimi hüküm sürmekteydi. Bu sürgünü yaşayan ve hâlâ hayatta olan Ahıska Türkleri, o sürgünü unutmamaktadır. Yaşadıklarını dile getiren Ahıskalılar, sürgünün çok zor koşullarda gerçekleştiğini anlatmaktadır. Bir, bir buçuk aylık sürgün yolculuğu sırasında Ahıska Türkleri hayat mücadelesini vermiştir. Soğuk, açlık ve hastalıklarla

³ Gönüllü olmayan göçmenler, bir başka ifadeyle zorunu göçmenler, doğal afetler, savaş veya dini, mezhepsel ve etnik kökene dayalı olarak, kişilerin kendi istekleri dışında bir güç tarafından yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalmaları veya bırakılmalarıdır. Göç tamamen bir zorunluluk, bir hayal, daha iyiye ulaşma çabası için çıkılan zorlu ve tamamen insani ihtiyaçları haiz bir yolculuktur. Hiçbir zaman akıldan çıkarılmaması gereken bu kadar zorlu bir yolculuğa, mecbur olunmadığı sürece kimsenin ailesi ile gitmeyeceği, ülkesini terk etmeyeceğidir. Türkler, tarihleri boyunca gönüllü veya zorunlu olarak göç olgusunu en fazla yaşamış milletlerin başında gelmektedir. Bkz: O. Ağır, "Yurtlarından Göç Ettirilen Ahıska Türklerinin Yaşadığı Sorunlar: Kazakistan Örneği", *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu, Bildiriler*, 11-13 Mayıs, Cilt: 2, Erzincan-2017, s. 73.

baş etmeye çalışmışlardır. Hayvan taşıma vagonlarında yapılan yolculukta, hiçbir ısıtma tedbiri alınmamıştı. Çok sayıda insan soğuğa dayanamayarak donarak canını vermişlerdi. Dahası, tuvaletin olmayışı genç kızların ve gelinlerin tuvalet gereksinimlerini giderememekten ötürü hayatlarını kaybetmişlerdir. Kırk güne yakın süren bu insan dışı yolculuk esnasında ölen binlerce Ahıskalının büyük kısmı çocuklar, yaşlılar ve kadınlar oluşturmuştur. Verilen emre göre, vagon kapılarının günde yalnızca bir kez açılmıştır. Yiyecek ve içecek miktarı çok sınırlı miktarda verilmiştir. Temel ihtiyaçları için bile çok az zaman tanınmış, bu da birçok insanın kayıp olmasına neden olmuştur. Tren hareketi her seferinde farklı zamanlamada kalkması da belki büyük planın bir parçasıydı. Daha çok kayıp, daha az yolcu. Yolculuk sırasında hayatını kaybeden ölümlere geldiğimizde, onların gömülmesine katiyen izin verilmemişti. Birçok insan ölen eş dostunu tren durana kadar saklamaya çalışmıştı. Tren durduğu vakit çok kısıtlı zaman içerisinde ölümlerini az da olsa, dinlerine uygun bir şekilde gömmeye çalışmışlardır. Ancak çoğu zaman ölüyü gören Rus askerleri, ölümleri zorla alarak trenden uçsuz bucaksız steplere rastgele atmışlardı (Aydınğün-Aydınğün 2014: 45).

Bilindiği gibi, Ahıska Türklerinin uzun süren sürgün yolculuğu sonucunda bazı aileler Kazakistan'a, bazıları Özbekistan'a ve bazıları da Kırgızistan'a yerleştirilmiştir. Onlar vatanlarından koparılıp sürüldükleri bu coğrafyaya yabancıydılar. İklim farklı, doğa farklı, insanlar farklı, konuştukları dil ve kültürleri farklıydı. Bu yeni yurtlarında Ahıska Türklerini yeni ve amansız acılar bekliyordu. Aileler parçalanmış, ana bir yere, evlatları başka yere, ailenin diğer fertleri başka yere yerleştirilmiştir. Stalin'in bu acımasızlığına ağır doğa şartları da katılınca çok sayıda ölüm meydana gelmiştir. Ahıska Türkleri Kazakistan'a geldiği zaman kış şartları oldukça ağırdı. Akrobalarından ailesinden ayrı olanların buldukları yerden başka bir yere çıkmaları yasaktı. Ahıska Türkleri yeni yurtlarında yaklaşık 12 sene sıkı polis rejimi altında zorunlu iskâna tâbi tutuldular. Onlar için buldukları köyden başka yere çıkmak yasaktı. 1956 yılına kadar hiçbir Ahıskalı özel izin almadan oturduğu köyden diğer köye gidemez ve terk edemezdi. Akroba ziyareti, bazen evlilikler bile bu sebepten dolayı gerçekleşemezdi. Açıkçası, insanların kaderleri Sovyetlerin elinde oyuncak olmuştu. Savaş sonrası Kazakistan'da sürgünde yaşayan Ahıska Türkleri açlıktan ölmek için doğadan ot toplayıp bunları yiyerek hayatta kalmaya çalışmışlardır. Ama birçok insanın yedikleri otlardan zehirlenerek öldüğü de bir gerçektir.

A. G. Osipov'un çalışmasından elde ettiğimiz verilere göre, 1989 yılında SSCB genelinde yapılan nüfus sayımında, Ahıska Türklerin sayısı iki yüz bin beş yüz kadardı (Osipov 1994: 36). Günümüzde Ahıska Türklerinin toplam nüfusu ve ülkelere göre nüfus sayıları konusunda da kaynaklarda muhtelif rakamların olduğu görülmektedir. Ahıska Türkleri ile ilgili yapılan çalışmalarda 350.000 ila 400.000 arasında ferdin farklı ülkelerde yaşadığı belirtilmekte; bu rakamın ülkelere göre dağılımı ise, Kazakistan'da 150.000, Azerbaycan'da 90.000 ila 110.000, Rusya Federasyonu'nda 70.000 ila 90.000, Kırgızistan'da 50.000, Türkiye'de 40.000, Özbekistan'da 15.000, Ukrayna'da 10.000, Gürcistan'da 1.000, ABD'de 12.000 şeklinde ifade edilmektedir.

Ahıska Türkleri ile ilgili ciddi adımlar atan ve bu alanda çalışma yapan Avrupa Azınlık Sorunları Merkezi (AASM)'ne göre Ahıskalıların 137.000'i Kazakistan'da, 100.000'i Azerbaycan'da, 75.000'i Rusya Federasyonu'nda, 35.000'i Türkiye'de, 33.000'i Kırgızistan'da, 22.500'ü Özbekistan'da, 11.500'ü ABD'de, 10.000'i Ukrayna'da ve 1.500'ü ise Gürcistan Devletinde yaşamaktadır. Ahıska Türkleri Birliği'nin (DATÜB) web sitesinde gördüğümüz rakamlara göre ise toplam nüfusları 500.000'dir (Kurt-Açıkgöz 2017: 109).

Kazakistan:

Bugün dünyanın dokuz ülkesinde toplam olarak nüfusları 600.000'e yaklaşan Ahıska Türkleri, Orta Asya'da en yoğun olarak Kazakistan'da varlığını sürdürmektedir. Bu ülkede yaklaşık olarak 200.000 Ahıska Türkünün yaşadığı tahmin edilmektedir. 1944'deki sürgünle Kazakistan'a gelen Ahıska Türkleri daha çok Almatı, Çimkent, Taraz (Cambul) şehirleri ve bunların çevresine yerleştirilmiştir. Birçok Ahıskalının kimliğinde milliyeti "Azerbaycan" olarak yazıldığı için bölgedeki kesin sayılarını tespit etmek zordur. Kazakistan'da ve genel olarak Orta Asya'da Ahıskalılar, "Meshet Türkleri", "Ahıska Türkleri", "Kafkas Türkleri", "Kafkaslılar" gibi değişik isimlerle bilinmektedir.

Kazakistan 130 farklı etnik gruba ve birçok dinî geleneğe ev sahipliği yapan bir ülkedir. Ahıskalılar çalışkan, her dili kolay öğrenen, usta insanlar olduklarından dolayı buraya kısa süre içerisinde entegre olmuşlar ve ilerleyen yıllarda bu çalışkanlıklarından dolayı birçok Ahıska ailesinin ülke içindeki durumu iyi seviyeye ulaşmıştır (Rakişeva-Majitova 2018: 375-376).

Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin sayısı diğer ülkelerden daha fazla olmasına rağmen, Kazakistan'dan Türkiye'ye göç edenlerin sayısının daha az olduğu görülmektedir. Bunun en büyük sebebi, Kazakistan'da yaşam standartlarının diğer eski SSCB ülkelerine göre daha ileri seviyede olması, yani ekonomik gelirlerinin diğer ülkelerde yaşayan Ahıska Türklerinin gelirlerine nazaran daha iyi durumda olmasıdır (Ağaoğlu 2011: 31). Ancak şunu da belirtelim ki, son birkaç sene içerisinde, Kazakistan'dan Türkiye'ye gerçekleşen göç sayısı günden güne artmaktadır. Eskilere nazaran, Türkiye'nin de bu yolda atmış olduğu olumlu adımlar da göz ardı edilemez.

Ancak ülkede yaşamaya devam eden yüz binden fazla Ahıska Türkü de diğer eski Sovyet coğrafyasında yaşayan ırkdaşları gibi benzer sorunları yaşamaktadır. Bu sorunların en önemlisi ise hiç şüphesiz içine düştükleri dışlanmışlık hissidir. Aslında bakıldığında büyük çoğunluğu Müslüman ve Türk kökenli olan Orta Asya ülkelerinde yaşamakta olan Ahıskalı Türklerin yaşadıkları ülkelerde adaptasyon sorunu yaşamaması gerekir. Ancak gerçek bunun tam tersidir. Kazakistan'da yaşamakta olan Ahıskalı Türkler, Ortodoks Rusların bile kendilerinden daha rahat yaşadıklarını, ayrımcılığa maruz kaldıklarını, devlet dairelerindeki kolay olan bazı prosedürlerin kendileri için zorlaştırıldığını ifade etmektedirler. Sorunlarının çözümünde ise, asıl vatanları olarak gördükleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin daha fazla müdahil olmasını beklemektedirler (Ağır 2017: 79).

Kırgızistan:

1944 sürgününde 15.000'e yakın Ahıska Türkü bu ülkeye yerleştirilmişti (Demiray 2011: 38). Fergana Olaylarından sonra da Kırgızistan'a, yaklaşık 12.000 Ahıska Türkü daha göç etmiş ve bu doğrultuda Kırgızistan'da yaşayan Ahıska Türkü sayısı yaklaşık 45.000'e ulaşmıştır. Bu ülkedeki Ahıska Türklerinin çoğunluğu Bişkek civarında olmak üzere, Oş ve Celalabat şehirleri çevresinde yaşamaktadır (Karcı-Çetin 2018: 302).

Kırgızistan'daki Ahıska Türklerinin de Türkiye'ye göç etmek sebeplerinin en başında Türkiye'nin anavatan kabul edilmesi gelmektedir. Ayrıca, diğer ülkelerde de olduğu gibi, Kırgızistan'da da zaman zaman meydana gelen etnik çatışmalardan en çok Ahıskalılar zarar görmüş ve Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. 2010 yılında Kırgızistan'da yaşanan devrim sonrası çatışmalar Ahıska Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları bir köye de sıçramış ve hayatlarını tehlikeye süren olaylar yaşanmıştı. Bu olayların neticesinde Kırgızistan'dan yaklaşık 400 Ahıska ailesi evlerini terk etmeye karar vermişti. İster istemez bu gelişmeler Kırgızistan'ın

diğer bölgelerinde ikamet eden tüm Ahıskalıları çok tedirgin etmişti. Kırgızistan genelinde Ahıskalılara yönelik hoşgörüsüzlük ve toplumsal baskı artmıştı. Onların da anavatan olarak bildikleri tek olan ülke Türkiye'ye göç etmekten başka çare ve seçenek kalmamıştır (Hasanoğlu 2016: 16).

Özbekistan:

1944'teki gerçekleşen büyük sürgünde nüfusun yarısı veya yarısından fazlası, yani %57'ye karşılık gelen yaklaşık 55.000 Ahıskalı Özbekistan'a iskân edilmiştir. Bölgeye sürgün edilen Ahıska Türkleri, bölgede başta Fergana ve Taşkent olmak üzere Namangan, Andican, Sırderya, Buhara ve Semerkant gibi büyük yerleşim merkezleri ve çevresine yerleştirilmiştir. Stalin'in vefatından iki yıl geçtikten sonra, 1956'da seyahat ve iskân serbestliğinin ilan edilmiştir. Ahıskalılar bu dönemde kimliklerini tanımlamak için "Ahıska Türkleri" tabiri kullanmışlar, vatanları "Ahıska"yı da geri dönüş mücadelesinin "birleştirici simgesi" haline getirmişlerdir. Ayrıca, Özbekistan'daki Ahıskalıların bir kısmı, böyle bir izin çıkması halinde anayurtlarına dönmek ümidiyle Azerbaycan ve Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki özerk cumhuriyetlerine göç etmiştir. 1989 yılında Fergana'da gerçekleşen olaylarına kadar bölgede Ahıska Türklerinin nüfusu 120.000-140.000'e ulaşmıştır (Demiray 2012: 882). Diğer bir bilgiye göre, 1989 yılında Ruslar tarafından yapılan genel Sovyet nüfus sayımında, bölgedeki Türklerin sayısı 160.000'di (Amelin 2014: 112).

1989 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması sırasında Gürcistan Devleti de Rusya'dan ayrılıp, bağımsızlığını elde etmek için çaba göstermişti. Ahıskalıların anavatanlarına dönmelerine olumlu bakmayan Sovyet Birliği yönetimi, bu sorunu Gürcistan'a baskı yaparak çözmeye çalışmıştır. Ayrıca, Sovyet Birliği'nin yönetimi Gürcistan'a karşı, Özbekistan'da özellikle de Fergana bölgesinde iskân eden Ahıskalılar arasında anayurtlarına dönme politikalarının artması için büyük oyunlar oynamıştır. Sovyetlerin gizli ve tehlikeli propaganda neticesinde, daha dün kardeşçe yaşayan, aynı ekmeği paylaşan Özbekler ve Ahıska Türkleri arasında aniden düşmanlık başlamıştır. Bunca sene aynı ülkede, barış ve huzur içinde bir arada omuz omuza yaşayan bu iki kardeş toplum arasında akıl almaz olaylar yer almıştır. Özbekistan'ın her bölgesinde Ahıskalılar için zor günler başlamıştır, tehdit, çalıştıkları kurumlardan çıkma emirleri ve onlar bölgede istenmeyen, tehdit oluşturan bir toplum olarak gösterilmiştir. 1989 yılının yaz ortasında Ahıska Türklerinin yaşadıkları Fergana bölgesinde Özbekler ve Ahıskalılar arasında küçük bir tartışmadan başlayan kavga kanlı savaşla sonuçlanmıştı. Ahıska Türkleriyle Özbekler arası iyice bozulmuş bölge savaş alanına dönüşmüştü. Bu olaylar kısa sürede alevlenmiş ve neticede birçok Ahıska Türkünün hayatına son vermişti. İki kardeş halkın dostluğunun bitişini ve bu noktaya gelişini bölgedeki diğer halkları çok tedirgin etmiş ve üzüntüye yol açmıştı (Seferov-Akış 2008: 401).

Fergana Olaylarının başlama nedeni olarak şunlar gösterilebilir: Ahıska Türklerinin mücadelesi zirveye ulaşmış, Moskova ve Tiflis hükümetlerini zor duruma sokmuş ve derhal problemin çözülme zorunluluğu doğmuştur. SSCB'nin imza attığı uluslararası anlaşmaların sorumluluğu neticesinde problemi çözme yolunda adımlar atılması gündeme gelmiştir. Rus hükümeti tarafından yaratılmış etnik gelirim sonrasında Fergana bölgesinde yüzden den fazla Ahıska Türkü hayatını kaybetmiştir. Bunların arasında bayan, yaşlı ve çocuklar da bulunmaktaydı. Gerçi bu rakamların ne kadar doğru olduğunu bilinmemektedir. Rakamın daha fazla olduğu yönünde kuvvetli şüpheler bulunmaktadır. Şunu belirtmeliyiz ki, bu olaylar sonrasında Fergana'dan 74.000 Ahıska Türkü ve 20.000'e yakın diğer millet mensupları göç etmeye mecbur kalmıştır. 1989-1990 yıllarındaki Fergana olayları sonucunda Sovyetler Birliği için Ahıska Türklerinin problemlerini görmezlikten gelmek güçleşmiştir (Şahin 2014: 48-57).

Ancak, bu olaylar sırasında binlerce Ahıskalı katledildi, evleri yakıldı ve buradaki Ahıska Türkleri tekrar sürgün yollarına düşürüldü. “Fergana Olayları” olarak bilinen bu trajedi, Ahıska Türklerinin ikinci büyük sürgünü oldu (Güzeloğlu 2017: 15-16).

Rusya-Krasnodar:

1989 yılında Özbekistan Fergana bölgesinde gerçekleşen kanlı olaylarından sonra buradan göç ettirilen Ahıska Türkleri, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Ukrayna başta olmak üzere diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine göç etmişlerdi. Göçler sonucunda Rusya Federasyonu’na yaklaşık 65.000 Ahıska Türkü’nün göç etmiştir (Kalafat-Ağacan 2004: 194-195). Gördüğümüz gibi, burada onlar küçük gruplar halinde Rus köylerine dağıtılmıştır. O bölgelerin yaşam için uygun olmadığını görerek, Rusya’nın merkez vilayetlerinden Güney Kafkasya’ya: Kabardin-Balkar (Akkiyeva 2016: 31) ve Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyetlerine, Krasnodar ve Stavropol vilayetlerine kısa sürede binlerce Ahıska Türkü göç etmiştir. Ancak özellikle bu bölgedeki Rus Kozakları, Türklerin göçüne sıcak bakmamıştır.

Burada tehlikeyi sezen Ahıska Türklerinin bir kısmı kuzeye Rostov vilayetinin uçsuz bucaksız steplerine geçmiştir. Halkın diğer bir kısmı Dağıstan üzerinden Azerbaycan’a, bir başka kısmı ise batıya Ukrayna’ya göç etmiştir. Ahıskalılar zorla çıkarıldıkları Orta Asya bölgesinde geleneksel olarak tarım sektöründe, bağcılık ve hayvancılık ile geçimlerini sağladıkları için yeni iskân bölgelerine adapte olamamıştır. Devlet yardımları yetersiz kalmış ve belli bir süreden sonra tamamen kesilmiştir. Küçük gruplar halinde geniş bölgelere dağıtılan Ahıska Türkleri, aile ve akrabalık bağlarının kopma tehlikesi nedeniyle Rusya Federasyonu’nun güney bölgelerine göç etmiştir (Şahin 2014: 58-65).

Rusya Federasyonu Vatandaşlığı Kanunu gereği Ahıska Türklerinin Rusya Federasyonu vatandaşlığına kabul edilmesi gerekiyordu. Ancak Krasnodar ve Stavropol bölgelerinde ve Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti’nde Ahıska Türkleri yerel yönetimin ciddi engellemelerine maruz kaldılar (Şahin 2014: 58-65). 2004 yılına kadar Krasnodar’a gelen ve bölgeye yerleşen Ahıska Türkün sayısı 12.000. Ancak, aralarında yalnızca 4.944’ü Rusya vatandaşı iken 745 kişiye ise yalnızca geçici bir belge verilmişti. İnsanlar ellerinde bulunan eski SSCB pasaportları ile senelerce burada yaşamış ve vatandaşlık hakkını alamamışlardı (Hasanoğlu 2016: 11).

Bölgede o dönemde valilik yapan A. Tkaçev, Ahıska Türklerinin sorununu parlamentoya duyurmak için çaba sarf ettiği söylenmişse de, N. F. Bugay’ın çalışması bunun tam tersini göstermektedir. A. Tkaçev, Ahıskalıların bir mülteci olduklarını ve onlara ait olmayan topraklarında iskân ettiklerini hep dile getirmiştir. Ayrıca, Ahıska sorununun çözümü olarak, onların yeniden Rusya’nın uzak bölgelerine veya Gürcistan’a gitmeleri gerektiğini söylemiştir (Bugay 2013: 21-23). Sonuç olarak, Krasnodar Valisi, bilinçli olarak Ahıskalıların hiçbir sorunu çözmek istememiş, Ahıska halkı da yıllarca büyük sıkıntılar çekerek, insanlık dışı muameleler görmüştür. Rus hükümeti de bu duruma göz yummaktan “başka çare bulamamıştır”.

Rus Devleti’nin Ahıskalılar konusunda yürüttükleri “görmez, duymaz” politika sonucunda, Ahıska Türkleri bölgede geçen on beş seneye yakın Ahıskalı çocuklar doğru dürüst bir eğitim görmemiş, insanlar ev ve toprak satın alamamış, seçimlere katılamamış, alın teriyle kazandıkları hiçbir malın gerçek sahibi olamamış, sonunda adeta “kaçak ve kanunsuz” bir statüye düşüp çok zor bir hayat yaşamışlardır (Gupta 2006: 157). Ayrıca, 2011 yılında, tüm bölgelerdeki Beyaz Kazaklara güya bölgedeki asayiş sağlanması adına ruhsatlı silah taşıma izni verilmiştir. Ahıskalılar daha o zamandan beri sürekli bu “asayiş görevlilerinden” tehdit ve şiddet görmekteydi (Swerdlow 2006: 1847-1848). Şiddet gören Ahıskalıların rakamlarını

yalnızca o durumu yaşayan halktan öğrenebiliyoruz. Çünkü Rus medyası bu konuya karşı çok ilgisiz kalmıştır. Yıllarca çözümü bekleyen Ahıskalılar artık çocuklarının da can güvenliği söz konusu olunca dünyaya sesini duyurmaya başlamıştır.

Türkler kurdukları federasyonlar aracı ile seslerini hep duyurmaya çalışmış ve anavatan olarak kabul ettikleri Türkiye'den bir çözüm beklenmişlerdi. Türkiye Cumhuriyeti tarafından 1992 yılında bu konuda görüşmeler sonucunda bazı düzenleme ve kararlar alınmıştır. Ancak bu düzenlemenin sonucu gerekli ölçüde geçirilememiştir. Ahıskalılar yaşadıkları adaletsizliğe artık dayanma gücünü kaybetmişlerdi. Buldukları durumdan kurtulmak ve hak ettikleri insani bir hayatı yaşamak isteyen Ahıska Türkleri bu kez Amerika'nın Rusya'daki birimine duyurmuşlardı. ABD yetkileri, Ahıska Türklerinin talebini görüştüktan sonra, Krasnodar bölgesinden 25.000'e yakın Ahıskalıyı mülteci statüsünde kabul edeceğini ilan etmiştir. Bu program 2005 yılında başlamıştı ve bu programa ancak 12.500'ekadar Ahıska Türkü katılmıştı. İnsanların birçoğu belge ve pasaport çıkarmaları için maddi durumları elverişli değildi. Bu nedenle birçok aile Amerika'ya göç etmek istedikleri halde harç ücretlerini yatıramamışlardı. Bununla dışında, Amerika'ya gitmek istemeyen Ahıskalıların az bir kısmı da, böyle bir çözüme sıcak bakmamışlardı. Dolayısıyla maddi imkânı bir nebze yerinde olanlar ve Amerika'ya kurtuluş olarak görenler bu programa başvurmuşlardır (Alptekin 2013: 28-29).

Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden binlerce Ahıska Türkü için burada yepyeni bir dönem başlamıştır. Burada onlar her türlü şiddet, tehdit, baskı, ayrımcılık ve ırkçılıktan uzak özgür bir şekilde çalışarak huzur içinde yeni yeni hayata ayak uydurmaktadırlar. İlk kez Ahıska Türkleri için insanca yaşam şartları sağlanmıştır. Ancak, bunlara rağmen, Ahıska Türkleri, bu göçü ve yeni yaşamı 'üçüncü sürgün' olarak kabul etmektedirler. Ve özellikle yaşlı kesim bir gün gerçek vatanları olan Türkiye'ye dönme umudunu yitirmemektedirler.

Ukrayna-Slavyansk:

Ahıskalıların göç ettikleri bölgelere göz attığımızda, nüfusları diğer ülkelere nazaran daha az olan ülke Ukrayna'dır. Fergana Olaylarından sonra Ukrayna Devleti'ne göç eden ve yerleşen Ahıska Türklerinin sayısı 10.000'e yakındır. Buraya gelen Ahıskalılar, Azerbaycan ve Güney Rusya'da yerleşecek yer bulamayarak bölgeye gelip Ukrayna'daki bazı köylere sığınan Ahıskalı ailelerden oluşmaktadır. 266 Ahıska Türkü: Donetsk, Kiev, Harkov şehir merkezleri ve çevresinde yaşamaktadırlar. 267'si Slavyansk Kasabası'nda, 2.000'i Artyomovsk'da, 1000'i Krasnoliman'da ve 1.000'i de Kerson'da yaşamaktadır (Kıyas 1995: 69). Görüldüğü gibi, Ukrayna'da Ahıskalılar dağınık bir şekilde birbirlerinden uzak bölgelere yerleşmişlerdi. Ancak H. Sargın'ın da belirttiği gibi, Rus Devleti'ne nazaran Ukrayna Devleti, Ahıska Türklerinin bölgeye yerleşmesinden sonra hiçbir şekilde ibadetlerine, özgürlüğüne ve sosyal hayatına baskı, zulüm ve haksızlık yapmamış, pasaport ve ikametlerinde hiçbir şekilde sorun çıkarmamıştır (Sargın 2006: 72).

Ukrayna'da Ahıskalılara iyi davranılmıştı, ama maalesef son birkaç yılda, Ukrayna'nın doğusunda başlayan savaş nedeniyle, bölgede ikamet eden 600'den fazla Ahıskalı daha yeni alıştıkları, ev bark kurdukları yerlerden göç etmek zorunda kalmıştır. Rusya ile devam eden savaş, Ahıska Türklerini iki ateş arasında bıraktı (Uramalı 2015: 16). Bu nedenle bölgedeki Türkler hayatını kurtarmak için yine göç etmeye mecbur kaldılar. Göçe maruz kalan Ahıska Türklerinin bir kısmı Herson, Rusya'daki Rostov ve Azerbaycan devletlerinde kurtuluş bulmuşlardı. Yalnızca, ailelerin çoğu maddi sıkıntılarından dolayı daha güvenli yerlere gitme şansı olmamıştır. Onlar öylece savaş ortasında, evlerinin bodrumlarında saklanıp hayata devam etmeye çalışmışlardı. Elimizde bulunan bilgilere göre, Donetsk vilayetinde nüfusa kayıt bile

yaptıramayan binlerce Ahıska Türkü iş bulamamakta ve en temel gıda maddelerini satın alamamaktadırlar (Kıyas 1995: 69).

Savaşın sıcak bölgelerinde çaresiz kalan Ahıskalı Türkler son çare olarak Türkiye'ye başvurarak yardım istemişlerdi. Türkiye bu konuda hemen görüşmeler başlattı ve 17 Mayıs 2015'te Resmi Gazetede 2015/7668 Sayılı Karar'la Ukrayna'daki Ahıska Türklerinin Türkiye'ye getirilmesi resmîyet kazandı (Askeroğlu 2015: 14). Ukrayna'dan Erzincan'ın Üzümlü ilçesine 2121, Bitlis'in Ahlat ilçesine ise 300 Ahıska Türkü getirilmiş ve devletin yaptığı TOKİ'lere yerleştirilmiştir.

Azerbaycan:

Sovyet döneminde Ahıskalıların Azerbaycan'a toplu göçünü üç döneme ayırabiliriz, 1956-1970, 1989 ve 1992 yılları arasında göç edenler. Bu göçmenler önce Azerbaycanlı olarak, daha sonra ise Türk ismi ile ülkeye kabul edilmişlerdir (Bilyadze 2015: 44-46).

1956 yılında Sovyetler tarafından çıkarılan seyahat ve iskân serbestliğine dair karnamenin ardından, iki yıl içerisinde Ahıska Türklerinin birçoğu Azerbaycan'a göç ettirilmişti. Ok iki yıl içinde 30.000 civarında Ahıska Türkü buraya yerleşmiş ve hemen hemen tamamı Azerbaycanlı olarak vatandaşlık almıştır. Azerbaycan'da Ahıskalıların pasaportlarında Azeri yazıldığı için, birçok kaynak ve çalışmalarda Ahıskalılar Azerbaycan Türkü olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle ülkedeki Ahıska Türklerinin sayısı 50.000 civarı verilmektedir (Demiray 2011: 38). 100.000'e yakın Ahıska Türkü de Fergana olayları sonrasında Azerbaycan'a göç etmiştir (Şahin 2014: 9). Onlar, Arran bölgesindeki Saatli, Sabirabad ve Salyan bölgelerine yerleştirilmiştir. Bunun dışında Bakü, Gence, Haçmaz, Deveçi, Oğuz, Gebele, İsmayılı, Şamahı, Beylegan gibi yerleşim noktalarında da önemli ölçüde Ahıska Türkü yaşamaktadır. Bunun yanında Mugan, Kuba-Kaçmaz, Bakü ve çevresinde, Gence-Kazak toplamda 35.000 Ahıska Türkü yaşamaktadır (Demiray 2011: 38).

Bugün Azerbaycan'daki 46 farklı bölgede Ahıska Türkü grupları bulunmaktadır. Azerbaycan'a yerleşimleri daha eskiye dayanan Ahıska Türklerinin diğer soydaşlarına nazaran daha iyi sosyo-ekonomik şartlara sahip oldukları görülmektedir. Dil ve kültür benzerliklerinden dolayı Ahıska Türkleri, yerli Azerbaycan Türkleri ile uyum içerisinde yaşamaktadır. Azerbaycan'ın Gürcistan'a yakınlığı ülkeye Ahıska Türkü göçünü önemli ölçüde etkilemiştir. Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türklerine karşı yürütülen resmi bir ayrımcılık bulunmamaktadır. 1998 Vatandaşlık Kanunu'na göre, mülteci ya da IDP (Ülke içerisinde Zorunlu Göçe Tabi Tutulan insan) statüsündeki Ahıska Türklerinin Azerbaycan vatandaşlığı elde edebilmeleri uygun görülmüştür (Sargın 2006: 71).

ABD:

Günümüzde, ABD’de toplam 30 civarındaki eyalette yaklaşık 12.500 Ahıskalı Türkün iskân edildiği bölgeler ve şehirler şunlardır (aile sayısı olarak).⁴

Sıra	EYALET	ŞEHİR
1	ARIZONA	a. Phoenix, b. Tucson (150 aile)
2	CALIFORNIA	a. San Francisco, b. San Jose*
3	CONNECTICUT	a. Hartford *
4	GEORGIA	a. Atlanta (200 aile)
5	IDAHO	a. Boise, b. Twin Falls (150 aile)
6	ILLINOIS	a. Chicago, b. Wheaton (150 aile)
7	KENTUCKY	a. Louisville – Jefferson County, b. Bowling Green (200 aile)
8	MASSACHUSETTS	a. West Springfield – (90 aile)
9	MISSURI	a. St. Louis (250 aile)
10	NEW YORK	a. Albany, b. Buffalo, c. Syracuse, d. Rochester, e. Utica (150 aile)
11	OHIO	a. Cleveland, b. Dayton, c. Cincinnati (300 aile)
12	OREGON	a. Portland*
13	PENNSYLVANIA	a. Philadelphia, b. Pittsburgh, c. Lancaster, d. Erie (200 aile)
13	TEXAS	a. Houston, b. Austin, c. Dallas-Fort Worth, d. Abilene (150 aile)
15	UTAH	a. Salt Lake City (80 aile)
16	VERMONT	a. Barre, b. Burlington, c. Waterbury *
17	VIRGINIA	a. Charlottesville, b. Richmond (150 aile)
18	WASHINGTON	a. Seattle, b. Kent, c. Vancouver (300 aile)
19	FLORIDA	a. Jacksonville, b. Orlando (60 aile)
20	INDIANA	a. Indianapolis*
21	TENNESSEE	a. Knoxville, b. Nashville – Davidson*
22	WISCONSIN	a. Waukesha*
23	COLORADO	a. Denver (100 aile)
24	LOUISIANA	a. New Orleans *
25	MAINE	a. Portland*
26	MARYLAND	a. Hagerstown, b. Baltimore*
27	NEW JERSEY	a. Vineland, b. Burlington, c. Paterson *
28	MICHIGAN	a. Detroit (45 aile)
29	NORTH CAROLINA	a. Charlotte*

Günümüzde bu rakam daha da artmıştır. M. Şahin’in dediği gibi, Amerika’daki Ahıska Türkleri zamanla politik arenada Türk Lobisi oluşturabilir. Ve bu durumu göz ardı etmemekte fayda vardır. Bununla birlikte Ahıska Türklerinin ABD’ye göçü ile Krasnodar sorununu tamamiyle çözülmemiştir. ABD’ye göç edemeyen aile fertleri nedeniyle aileler bölünmüştür. Ahıska Türkleri için sorun daha çekilmez boyutlara varmıştır (Şahin 2014: 100).

⁴ Kaynak: <http://www.ahiskalilar.org/portal/modules.php?name=News&file=article&sid=254>.

Şunu da eklemeliyiz ki, Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmeye mecbur kalan Ahıska Türkleri bir nesil içinde değişik birçok kategori içinden geçmek zorunda kalmışlardır. Öncelikle yerel, ulusal ve uluslararası göç söz konusudur. Gürcistan'daki anayurdu Ahıska'dan Özbekistan'a göç, başka bir Türk ve Müslüman bölgeye gerçekleştiği için yerel, buradan Krasnodar'a gerçekleşen göç ulusal ve Amerika'ya gerçekleşen göç ise uluslararası toplumsal hareketliliği temsil eder. İkinci olarak, Ahıska Türkleri bir kuşak içinde üç rejimi birden yaşamak durumunda kalmışlardır: Sovyet rejiminin iktidarı, Rusya geçiş rejimi ve ABD Demokratik-liberal açık toplum rejimi. Üçüncüsü, Ahıska bölgesindeki tarım toplumundan sürgün sürecindeki tarım-ticaret dönemine ve buradan da Amerika'daki endüstri toplumu dönemine geçiş yapmak zorunda kalmışlardır (Alptekin 2013: 28-29).

Türkiye:

Rusya XIX. yılların başlarında Kafkas siyasetinde büyük adımlar atmış ve Avaristan, Bakü, Küba, Derbent, Karabağ Hanlıklarını kendi topraklarına katmıştı. Rus İmparatorluğunun en büyük hayali sıcak denizlere inmekti. Bu hedefe ulaşmak için Osmanlı topraklarında hâkimiyet kurmaları gerekiyordu. Oraya giden yol, çok önemli stratejik noktada bulunan Ahıska bölgesiydi. 1829 yılında Rusların hayali gerçek olmuştu. Osmanlı Rus savaşı neticesinde, II. Mahmut, şartları ağır olan Edirne Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştı. Bundan sonra, Ahıska bölgesi Rusların eline geçmişti (Petrov 2005: 76).

Aynı dönemde Rusların kuzeyden baskıları göçleri hızlandırmıştı. Sadece 1861 yılında 2.500 aile Erzurum'a göç etmişti. Bu yıldan sonra, bireyselleşmeye başlayan Ahıskalı göçleri, 93 Harbi ile tekrar hız kazanmaya başlamıştır. 1886 yılında 5.000'in üzerinde insan Batum ve Ahıska Bölgesi'nden iltica talebinde bulunmuş ve bu durum üzerine Osmanlı Hükümeti Rus Hükümeti ile bu konuda görüşmeler başlatmıştır (Karcı-Çetin 2018: 299). Rus yönetimi altında kalmak istemeyen Ahıskalılar, özellikle de şehirlerde yaşayan halk, ev, mal mülklerini ucuza satarak, bazıları da terk edip bırakmıştı. Anadolu'ya göç eden halkın bir kısmı, Ağrı, Muş, Çorum, Hatay ve Bursa yörelerinde yerleşmiştir (Bayramov 2006: 22).

II. Dünya Savaşı'nın başlamasından evvel az sayıda Ahıska Türkü bölgeyi terk ederek göç etmiştir. Bu göçler gizli ve oldukça zor şartlar altında gerçekleşmiştir. O dönem göç eden kişi sayısını da az çok tahmin edebiliyoruz. Ahıskalıların Türkiye'ye asıl büyük göçleri SSCB'nin son dönemine denk gelmektedir.

Özellikle, 1989 yılında Fergana'da ortaya çıkan olaylardan sonra, Ahıskalılar tüm yetmiş senelik sorunlarının ancak anavatan topraklarında çözüleceğine inanmışlardı. Böylece Türkiye'ye göç etmek arzularını ve onların kabul edilmesi için seslerini Türkiye'nin ilgili makamlara bildirmişlerdi. Rus iktidarı Türkiye'nin Ahıskalıları kabul etmesi halinde böyle bir göçe izin verebileceğini bildirmiştir. Türkiye, Mesket Türklerinin çoğunluğunun arzusuna da uygun olarak mümkünse eski topraklarında veya başka bir yerde topluca yerleştirilmeleri için gerekli girişimlerde bulunulması, Ahıska Türklerinin milli birliklerini muhafaza ve idame ettirmek için eğitim ve sosyo-ekonomik alanda kendilerine yardımcı olunması şeklinde bir cevap ile göç talebini reddetmiştir. Zaten Ahıska Türklerinin de öncelikli istekleri bu yöndedir. Ancak bunun mümkün olmaması halinde, Türkiye'ye göçe sıcak bakmışlardır. Artan talepler ve müracaatlarla, konu 1990 yılında tekrar hükümet gündemine girmiş ve zamanın Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın talimatıyla göç için çalışmalar başlatılmıştır (Alım-Doğanay vd. 2006: 309-310).

Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göçü meselesi için resmi adımlar ise ancak 1992 yılında

atılabilmiştir. Başbakan Süleyman Demirel, SSCB'nin dağılması sonrasında bağımsızlığını kazanan Türk Devletlerini ziyaret etmek üzere Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ı kapsayan bir dizi yurt dışı seyahatinde bulunmuştur. Demirel, bu ziyaretleri esnasında Ahıska Türklerinin temsilcileriyle de görüşmüştür. Demirel'le görüşme imkânı bulan Ahıska Türklerinin temsilcileri, Türkiye'ye göç etme taleplerini en yetkili mercie bu kez yüz yüze iletmişlerdir. Söz konusu talepleri müspet bulan Demirel, Ahıska Türklerinin, eski SSCB toprakları üzerinde, kimliklerinin milliyet bölümünde "Türk" yazan tek topluluk olduklarını belirterek, Stalin'inin zulmüne maruz kaldıklarını ifade etmiş ve bir plan çerçevesinde aşamalı olarak Türkiye'ye etmelerinin mümkün olabileceğini söylemiştir (UZMAN 2017: 337).

1992 yılında yapılan çalışmalar sonucunda "Ahıska Türklerinin Türkiye'ye kabulü ve iskânına dair (2.7.1992 tarih ve 3835 numaralı) kanun" dünyanın birçok ülkelerinde yaşayan Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göçlerini kabul etmiştir. Kanun gereği, her sene belirli sayıda Ahıska Türkünün Türkiye'ye kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Kanunun yürürlüğe girmesi ile ilk 200 Ahıska Türk ailesi Türkiye Cumhuriyeti'ne kabul edilmiş ve Iğdır ilinde yerleştirilmiştir. Ahıskalı ailelerin ev, iş, eğitim, sosyal güvence gibi en temel her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır. Türkiye'ye gerçekleştirilen bu ilk 200 Ahıskalı aile dışında, sonradan gelenler ise kendi imkânlarıyla Ankara, Antalya, Bursa, İzmir, İstanbul, Kocaeli gibi büyük şehirlere yerleşmişlerdir. 1992 yılından sonra göçlerde yerleşilen illerin başında Bursa gelmektedir. Bursa'nın merkezi, Yıldırım, Gürsu ve İnegöl ilçeleri Ahıskalı göçmenlerin yoğun olarak yerleştikleri yerlerdir (Yılmaz-Mustafa 2014: 6). Günümüzde Türkiye'ye kendi imkânları ile gelen Ahıskalıların sayısı günden güne artmaktadır.

Onların dışında 2015-2016 yılları arasında Ukrayna'daki savaş bölgesinde kalan üç yüz yetmiş iki aile, Türkiye desteği ile getirilip, Erzincan ve Bitlis ilçelerine yerleştirilmiştir (Akpınar 2016: 336-337). Bu azınlık Ahıska grubunun savaştan kurtulması ve vatan topraklarına dönmesi, dünyanın dört tarafındaki Ahıskalı kardeşleri için sevinç ve mutluluk sebebidir. Bu hep öyleydi, öyledir ve öyle kalacaktır. Ancak yine de Türkiye'de, Ahıska Türkleri hâlâ göçmen statüsündedir.

Gürcistan:

Ahıskalıların Gürcistan'a göçü 1960'lı yıllardan itibaren başlamıştır. Gürcü yönetimi göç edenleri "Meshi" ve "Müslüman Gürcü" takma ismiyle kabul etmiştir. 1989 yılına kadar Gürcistan'da Ahıska Türklerinden 60 aile (üç yüz kişi) bulunuyordu. 1990 yıllarının sonlarında Gürcistan'da 643 Meshi ailesi bulunuyordu. Onlar Gürcistan Cumhuriyeti'nin altı ilçesinde: Samtredya, Ozurgeti, Haşur, Khelvaçaur, Ahıska ve Acaristan'ın iki ilçesinde ve Kabuletti'de iskâna tabi tutulmuşlardır (Bilyadze 2015: 40-41). Görüldüğü gibi Ahıskalıların yerleşim merkezleri evvel ikamet ettikleri yerlerden uzak kalmaktadır.

2016 yılında, Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi, Gürcistan'dan "Üyeliği kazandıktan sonraki iki yıl içinde, Gürcistan vatandaşı olma hakkı, Sovyet rejimi tarafından sınır dışı edilen Ahıska Türk nüfusu geri dönüş ve entegrasyonuna izin veren yasal bir çerçeveyi kabul etmeden önce bu yasal çerçeve hakkında Avrupa Konseyi'yle istişarede bulunmak; katılmadan sonraki üç yıl içinde geri gönderme ve entegrasyon sürecine başlamayı ve üyeliğin başlangıcından itibaren on iki yıl içinde Ahıska Türk nüfusunun geri gönderilme sürecini tamamlamasını" istemiştir (Haydar 2017: 150). Gürcistan 1999 yılında Avrupa Konseyi'ne verdiği sözünü ne yazık ki halen yerine getirmemektedir (Akkiyeva 2016: 70). Bu konuda zayıf politika yürüten Gürcistan, geçen bunca zamana rağmen hep isteksiz davranmaktadır.

Ahıska Türklerinin Gürcistan devleti tarafından kabul edilmemesinin en önemli faktörü ise

Türk ve Müslüman olmalarıdır. Gürcistan Devleti daima şunu dile getirmektedir, Ahıska Türklerinin geri dönüşlerini, ancak onların Gürcü dilini kabul etmeleri ve Gürcü soyadlarını almaları halinde mümkün olacaktır (Seferov-Akış 2008: 407). Ayrıca, bölgeye dönmek isteyen Ahıskalıların gelmesini durdurmak için, Gürcü dilini bildiklerine dair bir dil sertifikası talep etmektedirler (Oganesyan 2001: 176).

Günümüzde Gürcistan'ın çeşitli bölgelerde 1.000'e yakın Ahıska Türkü ikamet etmektedir. Ancak, birbirlerinden darmadağın ve kopuk bir şekilde yaşayan Ahıskalıların bu nüfusunu, o bölgedeki büyük bir etken olarak kabul etmek zordur. Bunun üstüne, Ermeni ve Gürcü bilim adamları da, Ahıskalılara tarihi açıdan destek vermemektedir. Hatta Türkiye'nin Ahıskalıları kabul etmek istemediklerini, onları yalnızca coğrafyasını genişletmek için kullandıklarını söylemektedirler (Oganesyan 2001: 175). Ayrıca, bölgede ikamet eden özellikle Ermeni nüfusu Türklerin buraya gelmelerine kesinlikle olumsuz bakmaktadır (Tuhaşvili 2013: 4). Bunu da hep dile getirmektedirler.⁵ Oysa unuttukları en önemli şey, o coğrafya hep Ahıskalılara aitti, yöre bu halkın anavatanıdır ve adı da Ahıska'dır. Gün gelecek ve adalet yerini bulacaktır. Ahıskalılar asırlarca yaşadıkları toprakların yeniden ve sonsuza dek sahipleri olacaktır.

R. Bulut'un dediği gibi, Gürcistan Ahıska Türklerinin ana yurtlarına dönüş istek ve arzularını ciddiye almalıdır. Türkiye, ulusal ve uluslararası alanlarda her türlü gayreti göstermelidir. Avrupa Birliği de İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde Gürcistan'a gerekli yaptırımları uygulamalıdır (Bulut 2017: 50).

Sonuç:

Ahıska Türkleri Osmanlı'nın torunlarıdır ve yıllardır bitmek bilmeyen göçlerle dünyanın dört tarafına göç etmek zorunda kalmışlardır. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan, Rusya, Güney Kafkasya, Ukrayna, Gürcistan ve Amerika Birleşik Devletleri'ne darmadağın bir şekilde 500.000'den fazla Ahıska Türkü yaşamakta, daha doğrusu hayat mücadelesi vermektedir.

Ahıska Türklerinin bugün geldikleri noktaya bakılırsa, halen umut ettikleri hedeflerden çok uzaktadırlar. Onların arzusu yalnızca Türk kimliklerini korumak ve bir an evvel Türkiye'ye dönmektir. Ayrıca, en büyük hayalleri, farklı ülkelerde yaşamalarına rağmen, tüm Ahıska Türklerinin pasaportlarına Türkiye Vatandaşı yazılması gerektiğidir. Bu zaten onların en doğal hakkıdır. 1944 yılından itibaren bu halk hep tedirginlik içinde yaşamaktadır. Ahıskalı Türkler arasında dokuz sefer sürgüne veya zorunlu göçe uğrayanlar da vardır. Dokuz defa insanlar hayatını sıfırdan kurmak zorunda kalmışlardır. Her yeni göç, yeni devlet demek, yeni bir hayat demektir. Ancak o yeni hayat, yeni sosyo-kültürel farklılıklar, maddi sıkıntılar, baskı, dışlanmışlık hissi ve saymakla bitmeyen bin bir çileyi beraberinde getirmektedir. Bu zamana dek Ahıskalılarının güçlü bir birlik oluşturamamalarının en büyük sebebi de bu hususlardır.

Bilindiği gibi, Sovyet lideri Stalin'in 1939-1944 yılları arası sürgüne gönderdiği Karaçay, Balkar, Çeçen, İnguş ve Kalmuk gibi diğer Kafkas halkları, Komünist Partisi'nin XX. Kongresinden sonra ana yurtlarına dönme izni verilmişti. İşin ilginç tarafı, Ahıska Türklerine böyle bir hak tanınmadı, hatta anavatanlarını ziyaret etmeleri de çok görülmüştü. Ellerinden alınan malları da iade edilmedi. Günümüzde de bu durum hâlâ devam etmektedir. Bugün de Ahıska Türkleri, sürgün edildiği yerlerde dördüncü kuşak olarak yaşamlarını sürdürmekte ve küçükten büyüğe vatana dönmek arzusunu canlı tutmaktadır. Bu ümidi her zaman içlerinde taşıdılar. Çünkü hep biliyorlardı ki: *"buldukları ülkelerde güvende değiller"*. Birçok kez vatana

⁵ İstoriya Turok Ahıska, Erişim Tarihi: 8.06.2018.12:44.<http://www.ahıska-gazeta.com/ru/histories/47/>.

dönme teşebbüsünde bulunan Ahıska Türkleri maalesef bu arzularına ulaşamamışlardır. Uluslararası platformda da Ahıska Türklerinin vatana dönüşü konuşulup tartışılrsa; Ahıska bölgesinin coğrafi sınırlarında yer aldığı günümüz Gürcistan nezdinde siyasî ve hukukî birçok görüşme yapılsa da, mesele üzerine yazılıp çizilse de ne yazık ki, konuyla ilgili somut adımlar henüz atılmamakta; yapılan taahhütler ve verilen sözler yerine getirilmemektedir.

75 yıldır vatandan uzakta 9 farklı ülkede yaşam mücadelesi veren, çalışkanlıklarıyla buldukları yerleri kalkandıran, vatandaşı oldukları ülkelere sadakat gösteren, o ülkelerin dillerini konuşabilen Ahıska Türklerinin vatana dönüş gibi doğal hakları kendilerine tanınmamakta ve seslerini dünya duymamaktadır. Onların vatan hatırasını taşıyan her kültür unsurunda, vatan hasretiyle ümitli yaşamalarını görmek mümkündür. Vatan topraklarından olan Ahıska'dan uzak olsalar da, bütün baskılara rağmen asimile olmayıp ata mirası örf-adetlerini canlı olarak yaşatmaları da takdir edilmesi gereken bir durumdur. Bu kültür mirasını öğrenmek, yaşatmak da bu kültürden yetişen neslin atalarına karşı en büyük borcudur.

Summary

Meskhetians are Turks of Muslim descent. The home town of Meskhetian Turks, Meskheti is within the borders of Georgia today. However, Meskheti, which is an inseparable part of Anatolian Turkishness, has always had a significant position. Especially in the Ottoman period, Meskheti served as the capital of the state of Çıldır for 250 years. The strategic position of this region was highly important for the Ottoman Empire. Russians made plans to invade the region for centuries. We see the efforts of Russians for expeditions into the Caucasus even in the time of Peter the Great. Peter's daughter also followed the path of her father and desired to gain this region for the Russian Empire. On the other hand, Russia was able to rule this region only in the period of Nicholas I. Russian troop under the command of I. Paskevich invaded Meskheti and even Erzurum. The Russian army that advanced up to Edirne also created a threat for Istanbul. Mahmut II took an initiative and had to sign the Edirne Treaty which had harsh conditions to stop the Russians from advancing. This is how the region of Meskheti, which had been the "rose" of the Ottomans for centuries, was transferred to the Russian Empire. This was an unexpected blow for the Meskhetian Turks living in the region. Especially urban Meskhetian Turks who did not want to accept the new government migrated towards Anatolia to be saved from the cruelty of I. Paskevich by selling their property for cheap or sometimes abandoning it to cross the Ottoman border. They settled in provinces such as Ağrı, Muş, Çorum and Bursa and continued their lives there.

Russians, Armenians, Georgians and Jews settled into the houses left behind in Meskheti. Other Meskhetians who did not leave the region were oppressed under Russian rule for years and continued in a way they were kept underdeveloped. The Bolshevik revolution in 1918 was a source of hope for Meskhetian Turks. They believed that they could be liberated after the collapse of the Tsarist regime. The Russian government left the Caucasus for two years, but the eastern border of Turkey was determined with the Kars Treaty signed in the year 1921, and the Meskheti region was permanently no longer in the hands of Turks.

In 1930, education for Meskhetian Turks started to be provided in Georgian language. Their leaders and intellectuals were exiled to Siberia to completely eradicate their Turkish heritage. Their identities were changed from Turkish to Azeri, their last names were changed. Efforts were spent to eradicate their Turkish identity and make them forget who they were. As if these were not enough, Meskhetians, who were not taken into the army until 1940, sent about 40,000 soldiers to the Northern Caucasus front when World War II started. The brides, elderly and

children who remained defenseless in the region were sent to the Meskheti-Borjomi railway construction site. The worst part of the situation was that they had no idea that they were actually building the railway that would separate them from their homeland.

In 1939, the Soviet leader Stalin, exiled the Karachay, Balkar, Chechen, Ingushetian and Kalmyk peoples from the Southern Caucasus to Central Asia. In 1944, Meskhetians were seen as a threat, and approximately 100,000 Meskhetian Turks shared the same fate as the other Caucasus peoples. The day 14 November 1944 was a dark day for the entire history of the region, not just for Meskhetians. The Russian government surrounded about 200 villages of Meskhetians, and they ordered them to get prepared in two hours. They were told to get only things they could carry in their hands. The Meskhetians who were loaded into cold train cars that are used to carry animals, spent about a month travelling in these cars. Due to the cold, hunger and other reasons, this fatal journey led to the deaths of close to 20,000 Meskhetian Turks. These people who did not know where this travel would end were exiled to Central Asia and distributed among Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan.

The new geography and region they arrived appeared very strange to them. The cold seasons made their situation even more difficult. Until 1956, these people lived under a strict regime and were not allowed to leave the village they lived in. After this prohibition was lifted, Meskhetians were able to relax a little. In time, migrations towards Azerbaijan started. They have never let go of the idea that, maybe, they could go back to their homeland from there more easily.

Until the year 1989, the people in the world had not heard about Meskhetians at all. However, as a result of the conspiracy created by Russians in the Fergana region in Uzbekistan, Uzbek and Meskhetian siblings had violent conflicts. After these events, the problems of the Meskhetian Turks were uncovered in the world. After the Fergana events, about 70,000 Meskhetian Turks migrated to Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russian Federation, Southern Caucasus, Ukraine and Azerbaijan, which meant a second exile for Meskhetians. For the people who tried to settle in these new regions and get used to them, new problems emerged in the Krasnodar region. The government rejected citizenship for Meskhetians, and people lived as fugitives for fifteen years. As a final resort, they appealed to officials in the United States and wanted their help. The United States approved their request and took 12,500 individuals from the Krasnodar region to the United States to be settled in various parts of the country. For Meskhetians, this is accepted as the third mass migration. However, the number of those who had to migrate nine times among the people is not low.

Turkey also took action about Meskhetians in 1992. It was legally approved that Meskhetians would be accepted. Turgut Özal got 200 families brought to the province of Iğdır and met their basic needs such as housing, jobs and insurance. After this, the Meskhetians who arrived in Turkey always did so by their own means and settled in large cities such as Istanbul, İzmir, Antalya and Bursa. Today, there are 140,000 Meskhetians in Kazakhstan, 100,000 in Azerbaijan, 65,000 in Russian Federation, 50,000 in Kyrgyzstan, 20,000 in Uzbekistan, 25,000 in the USA, 10,000 in Ukraine, 1,500 in Georgia and 80,000 in Turkey. These people have been in exile for more than 75 years, and they are living an exiled life as the fourth generation. They are still treated as second-class people in the countries they live in and worry about their future. Peoples in exile are always concerned about what tomorrow could bring, especially about their future generations. On the other hand, Meskhetian Turks are a compassionate and well-intended people who gain respect with their hard-working nature, feel respect for the host

culture and adapt to the life in the region they settle. However, these people are still facing tests of survival and preservation of their Turkish identity. These people who have financial problems always work hard and manage to get back up on their feet in each new country. Their greatest hope and appeal is the phrase "Turkish Citizen" in their identity documents even if they stay in their current country. Likewise, in the Republic of Turkey, they desire to live and die for their HOMELAND by fulfilling their longing for a HOMELAND and being free of their "Asylum-Seeker, Foreigner" status.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU, Zeynettin (2011), *Eski Sovyet Birliği Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye Göç Eden Ahıska Türklerinin Göç Koşulları ve Sorunları "Yeni Bosna Örneği"*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- AĞIR, Osman (2017), "Yurtlarından Göç Ettirilen Ahıska Türklerinin Yaşadığı Sorunlar: Kazakistan Örneği", *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu*, Bildiriler, 11-13 Mayıs, Cilt: 2, Erzincan, s. 71-80.
- AKKİYEVA, S. İsmailovna (2016), *Turki Meshetinci v KBR: Demograficheskoye i Etnokulturnoye Razvitiye*, Nalçik: İzdatelskiy Otdel İGİ KBNTS RAN.
- AKPINAR, Erdal (2016), "Donetsk'ten Erzincan'a: Ahıska Sürgünlerinin Son Göçü", *Erzincan Üniversitesi TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 13-14 Ekim 2016 /13-14 October, Ankara, s. 327-343.
- ALİYEV, Binali (2012), *Meshetiya i Meshi (Turki-Meshetintsi): Etnopolitiçeskaya İstoriya Naroda*, İnstitut Strategiçeskih İssledovaniy Kavkaza Azerbaydzhanskoy Respubliki, İzdatelskiy Dom Şvetsiya, N:1 (19).
- ALIM, Mete, DOĞANAY, Serkan, ŞİMŞEK, Oğuz (2006), "Ülkemize Yönelik Göçlere Bir Örnek: Ahıska Türkleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, S: 15, s. 303-322.
- ALPTEKİN, M. Yavuz (2013-1), "Abd-Colorad' da Yaşayan Ahıskalı Türk Topluluğunda Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hayat", *Sosyoloji Konferansları*, No: 47, s. 1-29.
- ALPTEKİN, M. Yavuz (2014), "Meskhetian Turks in Fourth Land: Identity and Socio-economic Integration into American Society", *Journal of Identity and Migration Studies*, Volume8, number 1, s. 47-67.
- AMELİN, Venaliy (2014), "(Orenburg g.) Novıye Etniçeskiye Gruppi Orenburzhya: Turki Meshetintsi", *Narodı Kafkaza v Uralskom Regione, Materialı Vserosiyskoy Nauçnoy Praktiçeskoy Konferenstii, Posvyashennoy 200'letiyu Vhozheniya Dagestana v Sostav Rosii*, Orenburg, s. 110-114.
- ASKEROĞLU, Sabir (2015), "Türkiye Ukrayna'daki Ahıska Türklerini Kabul Etmelidir", *Bizim Ahıska*, Sayı: 39, s. 3-55.
- BABAYEV, Bağır (2017) *Eski Çarlık Rusya'sından Sovyetler Birliğinin Çöküşüne Kadarki Coğrafyada Yaşamış Ahıska Türklerinin Tarihi Kaderinde Azerbaycan'ın Yeri*, *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu*, C-2, 11-13 Mayıs, Erzincan, s. 499-509.
- BADALOV, Çingiz (2014), *Tüm Yönleriyle Ahıska Türkleri, "Fasır-Ş" Yay; Çimkent*.
- BAYRAMOV, Firiddin (2006), *Ahıska Türklerinin Anayurda Dönüş Mücadelesi ve Fergana Olaylarının Türk Medyasına Yansıması*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BİLYADZE, Rasul (2015), *Ahıska Sorunun Uluslararası Arenaya Taşınması (1944-2013)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BULUT, Remzi (2017), *Zorunlu Göçe Tabi Tutulan Türkler Ahıska Türkleri, Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, Sayı: 49, s. 45-50.
- DEMİRAY, Erdinç (2011), *Ahıska Türklerinin Ağzı*, Kayseri-Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- DEMİRAY, Erdinç (2012), "Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağıtılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri", *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer-2012, Ankara, p. 877-885.
- DERVİŞ, Leyla, DEVRİSHEVA, Khalida (2016), *Sürgünden Günümüze Kadar Ahıskalı Türk Kadını*, C. II, Manisa, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yay; s. 827-837.
- GANİYEVA, Salimya (2012), *Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Göç Etmesi ve Türk Vatandaşlığına Alınması ile ilgili Hukuki Sorunlar*, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, s. 175-199.
- GUPTA, Parigrama (2006), "Krasnodarskiy Kray Rossiskoy Federatsii: Turki Meshetintsi-Faktiçeskiye Apatridı", *Tsentrlnaya Aziya i Kavkaz*, N5 (47), s. 145-159.
- GÜZELOĞLU, Cemile (2017), *Kazakistan'da Çimkent Bölgesinde Sürgünde Yaşayan Ahıska Türklerinin Kültür Çatısı: Doğum, Düğün, Ölüm Adetleri*, Ardahan-Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- HASANOĞLU, İbrahim (2016), "Ahıska Türkleri: Bitmeyen Bir Göç Hikâyesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16/1, s. 1-20.
- HAYDAR, Efe (2017), "Gürcistan'ın Avrupa Konseyi Üyeliği ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Tarafı Olması ve Ahıska Türklerinin Anavatanlarına Dönüşü Sorunu", *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu*, Bildiriler, 11-13 Mayıs, Cilt: 2, Erzincan, s. 141-150.
- İstoriya Turok Ahıska, Erişim Tarihi: 8.06.2018.12:44, <http://www.ahıska-gazeta.com/ru/histories/47/>.
- KALAFAT, Yaşar, AĞACAN, Kamil (2004), Güney Kafkasya Barışının Sağlanmasında Anahtar Etnisite-Ahıskalılar, Avrasya Dosyası, Cilt: 10, S: 1, s. 187-197.
- KARCI, Durmuş, ÇETİN, Mustafa (2018), "Kazakistan'daki Ahıska Türklerinin Dil Tercihleri ve Kimliklerine Etkileri", *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl: 4, Sayı:13, s. 298-312.
- KIYAS, Aslan (1995), Ahıska Türkleri, Ahıska Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Ankara.
- KURT, Halil, AÇIKGÖZ, M. Ali (2017), "ABD'de Yaşayan Ahıska Türkleri", *Dergipark.gov.tr*. MUTAD, IV (1), s. 107-127.
- MEYLAHS, Petr (2011), "Otdavaya "Rodine" Doljnoye", *Neva*, N3. s. 1-12.
- OGANESYAN, Grigoriy., "Politika Turtsii i Gruzii v Otnoşenii Problemu Turok-Meshetintsev", Erişim tarihi: 06.06.2018.15:06, <http://kantegh.asj-oa.am/1305/1/169-177.pdf>.
- OSİPOV, Aleksandr (1994), "Vliyaniye Gosudarstvennoy İdeologii na Samoznaniye i Aktivnost Menşinstv (Na Primere Turok Meshetintsev)", *Jurnal Etnograficheskoye Obozreniye*, Moskva, , s. 36-40.
- PETROV, V. Nikolayeviç (2005), İnoetniçeskie Migranti i Prinimayuşeye ih Obşestvo, Osobennosti Problemnogo Vzaimodeystviya (na Primere Turok-Meshetintsev), s. 75-82. Erişim tarihi: 8.06.2018. 17:46, 26.09.2018. 11:26. ecsocman.hse.ru/data/302/958/1216/007.PETROV.pdf
- RAKİŞEVA, Botagoz, MAJİTOVA, Aynura(2018), Türskaya Osnova Kak Faktor Adaptatstii: na Primere Turkov Meshetintsev, "Prozhivayushih v Kazahstane i Kazahskoy Diaspori Stambula", *Journal of Azerbaijani Studies*, Volume 21, Number 2, s. 369-378.
- SARGIN, Hakan (2006), Ahıska Türkleri ile İlgili Politikaların Stratejik Boyutu, İstanbul-İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SEFEROV, Rehman, AKIŞ, Ayhan (2008), "Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 24, s. 393-411.
- STEVE, Swerdlow (2006), "Understanding Post- Soviet Ethnic Discrimination and Effective Use of U.S. Refugee Resettlement: The Case of the Meskhetian Turks of Krasnodar Krai", *California Law Review*, Cilt:94, Sayı:6, s. 1827-1878.
- ŞAHİN, M. Fatih (2014), *Türk Dış Politikasında Ahıska Türkleri*, İstanbul- İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TUHAŞVİLİ, Mirian(2013), Bezhtentsi i Vinuzhdennno Peremeshenniye Litsa v Gruziyu, CARIM East-Consortium for Applied Research on International Migration, European University institute, Sentyabr, s. 1-6.
- URAMALI, Yusuf (2015), "Ukrayna-Türkiye hattında Bir Göç Hikâyesi", *Bizim Ahıska*, Sayı: 39, s. 3-55.
- UZMAN, Nasrulah (2017), Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Göç ve İskânları (1991-2011), Uluslararası Gürcistan'da İslamiyet'inin Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, 06-08 Mayıs, İstanbul, s. 333-347.
- ÜREN, Mustafa (2016), Çıkar ve Güç Dengesi Kıskaçındaki Ahıska Türkleri Sorunu, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ÜSBİD)*, Yıl 2, Sayı: 2, Mayıs, s. 1-36.
- YILMAZ, Ali, MUSTAFA, Rüstem (2014), "1992 Sonrası Türkiye'ye Göçen Ahıska Türklerinin Göç, İskân ve Uyum Sorunlarına İlişkin Bir Araştırma, Bursa Örneği", *Studies of the Ottoman Domain*, Cilt:4, Sayı:6, s. 1-19.
- ZEKİ VELİDİ TOGAN (1981), Umumi Türk Tarihine Giriş, 3. Baskı, İstanbul.
- ZEYREK, Yunus (2001), Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri, Ankara, Makaleler.
- ZEYREK, Yunus (2008), "Tarihin Okunmamış Sayfası: Ahıska", *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, s. 2-24.

EKLER

Foto 1: Türkiye'de Ahıska Türkleri

Foto 2 : Türkiye'de Ahıska Türkleri

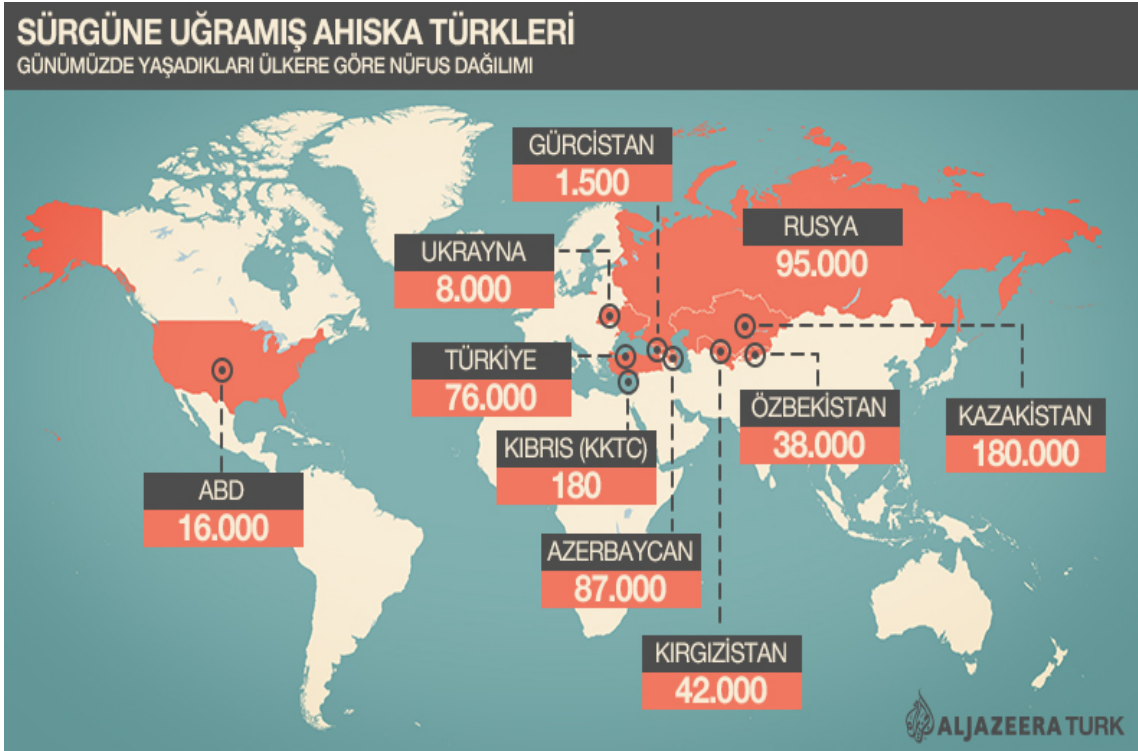

Foto 2: ABD'de Ahıska Türkleri